

ПАРОНІМІЯ ЯК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ЯВИЩЕ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЗЕМЛЕУСТРОЮ ТА КАДАСТРУ

У статті на матеріалі термінології землеустрою та кадастру розглядається проблема паронімії як лексико-семантичного явища. Автор аналізує шляхи утворення паронімічних лексем, зосереджуючи увагу на паралельності лексичних одиниць унаслідок негативної інтерференції, подає рекомендації щодо того, як уникати вживання слова у невластивому йому значенні.

Ключові слова: лексика, лексикологія, паронімія, термінологія.

В статье на материале терминологии землеустройства и кадастра рассматривается проблема паронимии как лексико-семантического явления. Автор анализирует способы образования паронимических лексем, концентрируя внимание на параллельности лексических единиц вследствие негативной интерференции, предлагает рекомендации относительно того, как избежать употребления слова в неприсущем ему значении.

Ключевые слова: лексика, лексикология, паронимия, терминология.

In the article the problems of paronymy as a lexic-semantic phenomenon according to the material of the use of land and cadastre have been studied. The author analyses the ways of forming of paronym lexemes focusing on lexical unit parallelism as a result of negative interference; the author also gives recommendations concerning the avoidance of word use in its extrinsic meaning.

Key words: vocabulary, lexicology, paronymy, terminology.

Найменш дослідженим аспектом синхронного вивчення термінів на рівні лексико-семантичної парадигматики є паронімія. До 60-х років ХХ ст. траплялися лише окремі наукові праці, які торкалися питань лексичної паронімії, але останнім часом у лінгвістиці почали приділяти увагу спеціальному дослідженню цього явища. На нові підходи до розв'язання питання паронімічних відношень натрапляємо в працях Л.О. Введенської, О.В. Вишнякової, Д.Г. Гринчишина, А.А. Євграфова, М.П. Колесникова, А.П. Критенка, І.А. Кузнецова, М.С. Панюшева, Л.М. Пелепейченко, О.А. Сербенської та ін. У сучасному мовознавстві пароніми були об'єктом уваги В.С. Ващенко [1], О.В. Вишнякової [4]. Лінгвісти прагнуть осмислити явище паронімії в системі лексики, показати пароніми у зв'язках з іншими мовними явищами, виявити властиві паронімам ознаки.

Потреба досліджень паронімії пояснюється тим, що мовці часто ототожнюють значення паронімічних лексем, не можуть зробити правильний вибір потрібного пароніма зі словесного ряду, оскільки не розрізняють пароніми. За недостатньої

уваги до паронімії деякі пари слів стають причинами постійних мовних помилок.

Учені вважають паронімію «явищем системним у тому розумінні, що воно реалізується на певному відрізку існування мови» і є «об'єктивним наслідком мовної еволюції, одним з кіл, що утворюють лексику» [3, с. 62], а пароніми розглядають як слова, утворені від одного й того самого кореня за допомогою різних афіксів і вживані в лексичній системі мови з різними значеннями [8, с. 156], наприклад: *дільниця* «адміністративно-територіальна або виробнича одиниця», *ділянка* 1) «окрема частина земельної площі, використовувана з якоюсь метою, виокремлена за якою-небудь ознакою»; 2) «галузь, сфера якої-небудь діяльності»; 3) «в обчислювальній техніці – неперервна частина простору пам'яті, відведеного програмі або даним». Проте сучасний стан дослідження паронімії переконує, що навіть у самому розумінні відповідного поняття, у визначенні складу слів, які можна назвати паронімами, виявляються суттєві розбіжності. Зокрема, досить поширеним є розуміння паронімів як слів, що мають лише

звукову подібність (морфемна будова при цьому до уваги не береться).

Говорячи про паронімічні одиниці у загальноживаній і термінологічній лексиці, мовознавці, наприклад О.В. Вишнякова, вказують, що такі одиниці утворюють паронімічні пари, проте дослідження цього мовного явища на матеріалі термінології землеустрою та кадастру доводить, що пароніми можуть утворювати подібно до синонімів паронімічні ряди, які складаються з двох і більше членів: *термінальний* (лат. terminalis < terminus – межа, край) – «кінцевий» [9, с. 669]; *термічний* (грец. thermos – теплий) – «тепловий, той, що належить до тепла, температури» [9, с. 669]; *терміновий* – 1) «який вимагає негайного виконання, вирішення; спішний» [7: X, с. 88], 2) «обмежений певним терміном»; *термальний* – (грец. terme – жар, тепло) – «пов'язаний з високою температурою» [9, с. 668]. Але, на відміну від синонімічних одиниць, компоненти кожного лексичного ряду паронімів співвідносяться між собою як паралельні одиниці, які відрізняються як за формою, так і за змістом. Іншими словами, визначальною особливістю паронімічного ряду є те, що «належні до його складу одиниці вступають у відповідне відношення насамперед на основі структурної подібності, яка, однак, не призводить до повного або часткового збігу лексичних значень» [8, с. 156].

Крім цього, говорячи про паронімію як мовне явище, варто відзначити, що вона простежується в двох аспектах: лексичному та синтаксичному. Для обох аспектів характерною є увага до співзвучності між одиницями (компонентами) і різкої, що доходить до контрастності, диференційованості значень. Термін *пароніми* дехто поширює навіть на слова, в яких весь звуковий склад спільний, але розрізняються вони між собою наголосом. За такого розуміння паронімії вона втрачає межі з непаронімічною лексикою, зокрема з омографами [6].

Кожний з компонентів паронімічного ряду має функціональну самостійність, може мати свої синоніми та антоніми, а тому в мовленні не може бути замінений іншим компонентом. У разі, коли відбувається (найчастіше помилково) взаємозаміна паронімів, вираз співвідноситься з іншою денотативною ситуацією.

Причина виникнення паронімів криється в чисто психологічному факторі – конфліктній взаємодії мовних механізмів, яка виявляється у відхиленні від норм під впливом перенесення ознак одного явища на інше при нейтралізації їхніх диференціальних ознак. Тому потенційна можливість паронімії завжди була закладена в мові. О.В. Вишнякова говорить про те, що «утворення паронімів на базі старослов'янізмів пройшло ... в багатьох випадках через стадію спільнокореневих синонімів давньоруської мови» [3, с. 60]. Але оскільки довготривале існування абсолютних синонімів у мові неможливе і завжди ліквідується або розмежуванням їхніх значень, або витісненням з мови «непотрібних»

слів, значення таких синонімів «розшарувалися», деякі з них архаїзувалися і виходили з ужитку. Якщо ж таке витіснення не відбувалося, установлювалося стилістичне і семантичне розрізнення, що й зумовлювало появу паронімів.

За ступенем зближення звукового оформлення морфемного складу М.А. Жовтобрюх розрізняє максимальні та мінімальні пароніми [5, с. 32]. До максимальних паронімів належать такі, які характеризуються великою спільністю звучання, а іноді розрізняються лише якимось одним звуком: *арозія* (< лат. arrodere – роз'їдати) – «руйнування тканин і судин під час запальних процесів і виразок» [9, с. 37]; *ерозія* (< лат. erosio – роз'їдання < erodere – роз'їдати) – 1) «повне або часткове руйнування будь-якої поверхні під впливом зовнішніх процесів»; 2) «процес руйнування гірських порід текучими водами»; 3) «поверхове пошкодження епітеліального шару шкіри або слизової оболонки»; 4) «повільне поступове руйнування чого-небудь» [9, с. 274]. Неповними паронімами визнаються близькозвучні слова (найчастіше спільнокореневі), у яких процес розмежування значень повністю не завершився: *земляний* – 1) «стосується до землі»; 2) «зроблений із землі»; 3) *рідко*. «те саме, що *землистий*»; 4) «складова частина назв рослин, тварин, мінералів, що ростуть, живуть і т. ін. на (в) землі» [7: III, с. 58]; *земельний* – 1) прикм. до *земля*; 2) «стосується землеволодіння або землевпорядкування» [7: III, с. 556].

Досліджуючи явище паронімії, В.С. Ващенко доходить висновку, що пароніми мають різні шляхи утворення. Простежимо їх на термінологічному матеріалі землеустрою і кадастру. У досліджуваній галузі пароніми утворюються: а) «на основі спільності кореня» [1, с. 35] (*гірський* – 1) прикм. до *гора*; 2) «який входить до складу земельної кори або добувається з надр землі» [2, с. 243]; *гірничий* – «стосується розроблення надр землі» [7: II, с. 76]; *гірницький* – прикм. до *гірник* [7: II, с. 75]; *аккумуляційний* – прикм. до *аккумуляція* [2, с. 19]; *аккумуляторний* (< акумулятор) – 1) «який стосується акумулятора»; 2) «який виробляє акумулятори»; 3) «який живиться струмом з акумулятора» [9, с. 37]; *абразивний* (< abrasif < лат. abrasio – зішкрябування) – «який виготовлений з абразивів» [9, с. 13]; *абразійний* – стосується *абразії* – процесу руйнування узбережжя морським прибою [2, с. 2]; *парцелярний* – «оснований на парцеляції, малоземельний» [2, с. 891]; *парціальний* – «який складає частину чого-небудь, частковий, окремих» [7: VI, с. 83]; *гірський* – 1) прикм. до *гора*; 2) «який входить до складу земельної кори або добувається з надр землі» [7: II, с. 76]; *гористий* – «покритий горами» [7: II, с. 129]; *скельний* – 1) прикм. до *скеля*; 2) «який складається з твердих гірських порід, кам'янистий» [2, с. 1329]; *скелястий* – «який складається зі скель, укритий скелями» [7: IX, с. 259]; б) «унаслідок відсутності в одному із слів одного-двох звуків, наявних в іншому слові» [1, с. 35] (*румб* (англ. rthumb < грец. rombos – круговий оберт) –

1) «кут між певним напрямом і географічним меридіаном»; 2) «міра кута кола горизонту, поділеного на 1/32 кола (у метеорології – на 1/16)»; 3) «напрямок на об'єкт, вимірюваний кутами між північною частиною істинного меридіана і даним напрямом» [9, с. 604]; *румба* (ісп. *tumba*) – «афро-кубинський народний, а також бальний танець, що поширився на початку ХХ ст. у США та Європі» [9, с. 604-605]; *сорі* (тюрк. *sory*) – 1) «мілководні, часто засолені озера з багnistим дном у Казахстані, на південному заході Сибіру, а також у заплавах великих річок, напр., Обі; мілководі затоки озер»; 2) «замкнені западини в пустелях Центральної Азії, укріті кіркою солей або пухким шаром соляного пилу» [9, с. 636]; *сорит* (грец. *sorites* – нагромаджений) – «ланцюг силогізмів, у якому проміжні висновки не висловлюються, а тільки маються на увазі» [9, с. 636]; в) «унаслідок зміни одного звука на інший» [1, с. 35] *гренаж* (франц. *grainage* < *graine* – грена) – «виготовлення здорової, життєздатної і високопродуктивної грени – яйця шовковичного та інших шовкопрядів, з яких виводять гусінь, що під час заляльковування виділяє шовковину й завиває шовковистий кокон» [9, с. 191]; *дренаж* (франц. *drainage* < англ. *drain* – осушувати) – «осушення ґрунту за допомогою відкритих каналів і підземних каналів (труб)» [9, с. 241]; *грейдер* (англ. *grader* < *grade* – нівелювати, вирівнювати < лат. *gradus* – ступінь, крок) – «землерийна машина для вирівнювання ґрунтових доріг, спорудження зрешувальних каналів і т. ін.» [9, с. 191]; *грейфер* (нім. *Greifer* < *greifen* – хапати) – «пристрій вантажопідіймальних машин та екскаваторів, призначений переважно для захоплення (зачерпування) та вантаження грудкових і сипких матеріалів» [9, с. 191].

Спостереження за паронімічними одиницями, виявленими серед термінів землеустрою та кадастру, дозволяють зафіксувати ще один шлях їх утворення – функціонально-звукую паралельність лексичних одиниць унаслідок негативної інтерференції. Найважливішою причиною семантичної інтерференції є розходження в змістовій структурі і, головне, в обсязі значень слів. Неповний збіг обсягу лексичних значень слів в українській та інших мовах спричинює виникнення помилок. Найсприйнятливішими до інтерференції, як вважають дослідники, є

пароніми, в яких розмита (у мові-джерелі) межа валентності. Нерідко парі лексичних паронімів української мови відповідає лише одне слово в іншій мові: так, у російській мові лексема *степень* багатозначна. Її семантика об'єднує значення українських слів *степінь* – «добуток декількох однакових співмножників» [7: IX, с. 686] та *ступінь* – 1) «порівняльна величина, що характеризує розмір, інтенсивність чого-небудь»; 2) «посада, ранг, звання, чин» [7: IX, с. 806]. Люди, які досить довго перебували в російськомовному оточенні і недостатньо добре володіють українською мовою, змішують у своєму мовленні ці слова: вживають *степінь розораності* замість *ступінь розораності*. Аналогічно є ситуація з вживанням слів *обсяг* та *об'єм*, єдиним російським відповідником яких є слово *объем*. Одиниці цієї паронімічної пари іноді не розрізняють, що призводить до плутанини: *об'єм робіт* замість *обсяг робіт*. Оскільки *об'єм* – 1) «величина чого-небудь, вимірювана в кубічних одиницях» [7: V, с. 496], її слід уживати в сполученнях на зразок *об'єм водосховища, об'єм водоносного горизонту*. Оскільки *обсяг* – 1) «розмір, величина чого-небудь»; 2) «межі, коло чого-небудь» [7: V, с. 588-589], цю лексему доцільно вживати в словосполученнях на зразок *обсяг протиерозійних заходів; обсяг ґрунтових вишукувань; обсяг завдань, що постають перед землевпорядниками*. На наш погляд, такі пароніми є найнебезпечнішими, а їх розрізнення і правильне вживання, без сумніву, сприятиме точному розумінню суті явищ і, відповідно, унормуванню терміносистеми землеустрою та кадастру. Крім цього, на інтерференцію спільнокоренових паронімів впливає нерозрізнення носіями мови-реципієнта іншомовних префіксів, як у словах *опозиція – диспозиція*.

Для того, щоб уникати невласливого слову вживання, необхідно: 1) знати лексичне значення кожного з паронімів, його стилістичну забарвленість; 2) визначити сферу вживання в мовленні (слід окреслити множину контекстів, ситуацій, у яких цей паронім може бути використаний).

Подальше дослідження паронімії має велике значення з метою виявлення основних типів паронімії, причин семантичної інтерференції паронімів, створення теоретичної основи для розроблення науково обґрунтованих методів і прийомів подолання інтерферентних порушень у мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко В.С. Українська лексикологія: Семантико-стилістична типологія слів: Посібник для студентів-філологів. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1979. – 124 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Вишнякова О.В. Паронимия как языковое явление // Вопросы языкознания. – № 2. – 1981. – С. 53-62.
4. Вишнякова О.В. Паронимы в русском языке. – М.: Высш. шк., 1974. – 189 с.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Вища шк., 1972. – 402 с.

6. Критенко А.П. Абсолютна і відносна омонімія та її подача в Українсько-російському словнику. – Лексикографічний бюлетень. – 1963. – Вип. 9. – С. 13-30.
7. Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства. За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
9. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Укл.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

Рецензенти: д.філол.н., професор Белехова Л.І.,
д.філол.н., професор Бровченко Т.О.

© Тур О.М., 2009

Надійшла до редколегії 19.11.2008 р.